

משה ברנט, עם ככל העמים: לקראת הקמתה של רפובליקה ישראלית. הוצאת כרמל, 2009. 346 עמ'.

מיכאל קוצ'ין, החוג למדע המדינה, אוני' תל-אביב, kochin@post.tau.ac.il

משה ברנט, מרצה באוניברסיטה הפתוחה -- ושותף לחוג הרעיוני של הלל קוק ויוסף אגסי -- כותב על מנת לייסד מחדש את הלאום הישראלי והמדינה הישראלית על בסיס עיקרים רפובליקניים. הוא מבקר את המשטר הישראלי הנוכחי על עצם יסודה ב"עם ישראל", העם היהודי: "ראוי לבקש", קובע ברנט, "מהמדינה להתייחס לישראלים כאל אומה של 'גויים דוברי עברית.'" "האומה הישראלית" תיכלל את כל תושבי המדינה החפצים בכך, ללא הבדל דת או מוצא, ומדינת ישראל תהיה מדינת-לאום של האומה הישראלית. לכן ברנט שולל את התביעה לייסד מחדש את המדינה כ"מדינה של כל אזרחיה" בלי זהות לאומית כלל. בצדק רואה ברנט את השאיפה הזאת כדרישה שמדינת ישראל תהיה "ממלכת כוהנים וגוי קדוש", מדינה שממשת עקרונות אוניברסאליות בצורה שאיננה מצופה מאף מדינה אחרת. הספר מהווה תרומה חשובה הן להבנת הציונות והמשטר הישראלי, הן לפולמוס סביב אפשרויותיהן העתידיות.

בשלושה הפרקים הראשונים מתאר ברנט איך מדינת ישראל נבדלת מן המקרה האידיאלי של מדינת-לאום רפובליקני. צרפת היא מדינה של "צרפתיים על פי לידה או על פי בחירה", אבל ישראל היא איננה מדינה של "הישראלים", או של הלאום "הישראלי" אלא מדינה יהודית. בפרקים הרביעי והחמישי מסביר ברנט איך ישראל סטה מן האידיאל, באמצעות חקר של ההיסטוריה של התנועה הציונית וסיקור של הפעולות של בן-גוריון ושותפיו לדרך בראשית דרכה של המדינה. בפרק השישי מראה ברנט שעצם השאיפה לקיים מדינה יהודית היא שאיפה משיחית עם כל החולשות האוטופיות הנובעות מכך.

כחוקר הלאומיות אני רואה בד"ר ברנט מודרניסט בחצי פה. בחקר האקדמי של הלאומיות קיים הבחנה יסודית בין המודרניסט לבין הפרימורדיאליסט – כפי שברנט מסביר בצורה מאלפת בספר הזה. המודרניסט טוען שמה שחשוב להבנת ההתהוות של לאום זה או אחר הן אינן מסורות קדומות אלא הצורה בה המסורות האלו נבנות מחדש כדי ליצור מדינה מודרנית וחברה מודרנית. כפי שברנט כותב: "על פי המודרניסט ההיסטוריה הלאומית היא מה שהאנוס או הקונצנזוס הלאומי רואה כהיסטוריה לאומית" (182). ברנט טוען טענה די משכנעת, שהמדינה הישראלית המוכרת לנו נבנתה בשנים סביב תש"ח על בסיס מה שברנט קורא "האגדה הציונית החדשה". האגדה הזאת זיהתה את הלאום הישראלי עם היהודים, עם-ישראל ההיסטורי.

על בסיס האגדה הזאת קמה המעש החוקתי-משטרי של מדינת ישראל. המדינה כינתה את הדת האזרחית של המדינה

בהשענות על תורת ישראל. המדינה בנתה את ההגדרה של "מיהו אזרח?" על תשובות לשאלה ההלכתית "מיהו יהודי?". אבל ברנט רוצה לערער מן האגדה הזאת למשהו קדום לו, למצע של הציונות הפוליטית של תיאודור הרצל, או להבחנה בין הלאום העברי לעם היהודי כפי שההבחנה הזאת מופיעה בכתבים של ברדיצ'בסקי, או בכתבים של בן-גוריון מלפני השואה. מודרניסט בפה מלא היה מתרשם מן היציבות של המבנה הלאומי-משטרי של ישראל כפי שהמבנה הזה הוקם על בסיס האגדה הציונית החדשה. ברנט גם לא מתמודד עם הטענה, המוכרת מאז משה מנדלסון, שיהדות אינה דת אלא נאמנות למערכת חוקים, ומספיק לקבל את סמכות המערכת המשפטית הזאת כדי להפוך לחלק מעם ישראל, כלומר, לבן הלאום היהודי. נכון שאפשר להיות ליהודי, ולהיות כופר בסמכות תורת ישראל ומפרשיה הרשמיים, אבל אפשר גם כן להיות אזרח ישראלי ולהיות כופר בסמכות החוק הישראלי ומפרשיה הרשמיים. לא שזה יציל את הכופר מדו"ח חנייה.

כמודרניסט טוען ברנט שזהויות לאומיות אינן פרימורדיאליות, אבל הוא מסיק שהן "ניתנות לשינוי גם באמצעים קונסטיטוציוניים" (50). מן העובדה שלכוננן רפובליקה צרפתית הייתה צורך בכינון אומה צרפתית מפרטים נטולי זהות לאומית פרימורדיאלית (132), ברנט מסיק שגם אחרי כינונה של אומה יהודית ניתן להפוך את היהודים לישראלים. אינני מכיר אף מקרה שבה זהות לאומית שכבר השתרשה באומה אכן שונה באמצעים קונסטיטוציוניים, חוץ ממקרים, כמו ארה"ב אחרי מלחמת האזרחים או גרמניה אחרי מלחמת עולם השנייה, שבהם השינויים הקונסטיטוציוניים כרתו בחוקה שינויים בזהות שהגורם האמיתי שלהם הייתה מלחמה כוללת.¹

מודרניסט בפה מלא היה מבטל חיפוש אחרי משהו יותר קדום מן היחס הקיים הנקרא לאומיות יהודית ישראלית או "ציונות", גם אם הדבר הקדום הוא מושג יותר פתוח, "מתקדם", או ליברלי של הלאומית העברית, יותר מתקדם מהלאומיות הישראלית-יהודית של היום. מודרניסט בפה מלא היה רואה בחיפוש של המחבר כחיפוש אחרי אלטרנטיבה אבודה, חיפוש אחרי משהו שאין לו כוח, לא כוח הסברי כמדע המדינה ולא כוח משכנע כרטוריקה פוליטית. מודרניסט בפה מלא היה הולך עקבי אחרי הקביעה של ברנט עצמו, ש"כפי שאין בכוחה של ההיסטוריה להעניק לגיטימציה, כך אין בכוחה לשלול אותה" (316).

וההסדר המשטרי-הלאומי שברנט מבקר הוא אכן יציב. יציב עד כדי כך שהוא שרד כמעט בלי צלקות שני ניסיונות רציניות לשנות אותו. מי זוכר את החוק הבחירה הישירה כניסיון לחלץ את המדינה מן העסקנים הדתיים? מי זוכר את המהפכה החוקתית של אהרון ברק?

יציבות פוליטית היא משתנה שאיננה ניתנת לציפייה ישירה, כי היציבות שמעסיקה אותנו כאזרחים היא היציבות בעתיד. אבל אם מודדים את היציבות על ידי יציבות בעבר, כ"זמן מאז השינוי המשטרי-תרבותי הגדול האחרון, אז יש

בעולם רק ארבעה רפובליקות דמוקרטיות חילוניות שיציבות יותר מן האתנוקראטיה או התיאוקרטיה הישראלית: שווייץ, איסלנד, פינלנד, ואיטליה (!) רוב הדמוקרטיות היציבות בעולם הן מלוכות חוקתיות, נוסח ניו זילנד, יפן, או נורווגיה. המשטר הרפובליקני היציב הידוע לכל, ארה"ב, הוא אינו חילוני, כפי שברנט בעצמו מסביר: אמריקה היא לא מדינה חילונית אלא רפובליקה דתית (6-135).² ברנט עצמו מדגיש, ובצדק, שהאתגר העיקרי העומד לפני כינונה של רפובליקה ישראלית היא ההכללה של הערבים, "האלמנט הילידי", התוך האומה הישראלית. עקב החשיבות של האלמנט הילידי בארץ ישראל, ראוי לציין שעד היום הזה ארצות הברית מתנהלת על בסיס משא ומתן והסכמים בין הממשלה הפדראלית לבין הממשלות השבטיות את היחסים עם האלמנט הילידי, ולא על בסיס רפובליקני של חקיקה למען ובשם אזרחים שווים וזכויות. לברנט יש ביקורת עקבית על יסודות המשטר הישראלי הנוכחי על פי השקפתו הרפובליקנית החילונית. אם כי בספר ההשקפה החילונית של ברנט נראה די דוגמאטי, כי בספר הוא כותב כאלו מספיק לאפיין תופעה או דעה כ"דתית", "משיחית", "רוחנית", או הקללה האומללה ביותר, "הגליאנית", כדי לפסול כל אפשרות סבירה להעריך אותה. ד"ר ברנט, צער לי להגיד, הוא בעצמו הגליאני: הוא בעצמו מבין את המשמעות של ההיסטוריה, כי רק על בסיס הבנה כזאת אפשר להשתמש במילה "אנכרוניזם" כפי שהוא משתמש בו.

על בסיס החומר המרתק בספר, אפשר להבין למה מייסדי המדינה שקלו וויתרו על האופציה הרפובליקנית. אני מצטט: "למהגרים [מארצות ערב] לא היה הרצון ליצור תשתית לפתרון הבעיה היהודית אלא רעיונות הגאולה המסורתיים" (150). יש להוסיף, שכבר קדם למלחמה, לקראת ביאתה ארצה של וועדת פיל, הבין בן-גוריון שלא ניתן להמשיך לטפל בחרדים על בסיס תקדים בן-צבי-דה-האן. כדי לתאם עמדות לפני הוועדה, סידרה הסוכנות היהודית עם נציגי אגודת ישראל את ה"סטאטוס קוו" בענייני החינוך, השבת, והמעמד האישי, ובכך ייסד למעשה את הישות הישראלית כמדינה יהודית תיאוקרטית.

אבל ברנט לא מסביר למה ההסדר המשטרי ה"אנכרוניסטי" שלנו, השזורה ביסודות תיאוקרטיים, הוא אכן יציב. לסכם הייתי רוצה להציע שני הסברים למה לא הצליחו הרפובליקנים בקרבנו להדיח את האגדה הציונית החדשה משלטונה. אתחיל עם מה שניתן לכנות "אפקט שולם" על שם גרשום שלום, ואסיים אם הצבעה על האינטרסים שהמשטר הנוכחי משרת.

אפקט שולם: גרשום שלום, במכתב הידוע לפרנץ רוזנצווייג 1926, (שברנט בעצמו מביא) רואה את המתח בין העושר של התרבות העברית לבין היציבות שלה. אני מצטט:

הארץ היא הר געש. היא מאכסנת את השפה... מה תהיה התוצאה של "עכשוו" העברית? האם לא

תפער את פיה התהום של השפה הקדושה, אשר שיקענו אותה בקרב ילדינו? אכן, האנשים פה אינם יודעים את משמעות מעשיהם. סבורים הם שהפכו את העברית לשפה חילונית. שחילצו מתוכו את העוקץ האפוקליפטי. אבל זאת איננו האמת. חילון של שפה אינו אלא דיבור בעלמא, מליצה בלבד. אי אפשר, למעשה, לרוקן את המילים המלאות עד להתפוצץ, אלא במחיר הפרת השפה עצמה. אכן ה"וולֵאפִיק" הזה, שפת רפאים שאנו דוברים פה ברחוב, מייצג בדיוק את אותו עולם לשוני נעדר הבעות שרק הוא ניתן אולי ל"חילון". אבל אם נמסור לילדינו את השפה שנמסרה לנו, אם אנחנו, דור-המעבר, נחיייה בקרבם את שפת הספרים הישנה של מנת שתתגלה להם מחדש – האם לא תתפרץ באחד הימים העוצמה הדתית הכמוסה בה, נגד דובריה?³

הבא אתן דוגמה יום-יומית לאפשרות שמטרידה את שולם. לדעת עברית אתה צריך לדעת את התנ"ך, כשם שלדעת אנגלית, לשלוט על מיטב המשאבים של השפה האנגלית, אתה צריך להיות בקי בתרגום הרשמי של ה"King James Version". אבל מי שחושב שכעברי או ישראלי עליו לדעת עברית, מגלה שהתנ"ך פונה אל הקורא היהודי בלשון של ציווי. לא ברור שאדם יכול לאורך זמן להיות כופר בעול המצווה, ובכל זאת להכיר בחובתו ללמוד עברית, כלומר, לקרוא בתנ"ך. אפשר, אמנם, לנסות להסתפק בעברית הדלה המדוברת ב"הישרדות 10", לקרוא את "THE MARKER", ולחיות את חיים הכלכליים באנגלית בשיחות בwebcam עם מהנדסים מבנגאור. אולי לזה חותר ברנט בביקורת שלו על ההוגה אחד העם בפרט והציונית התרבותית בכלל.

שנית, איזה אינטרסים משרתת האלטרנטיבה הישראלית לרפובליקניזם? או, ליתר דיוק, מה הן הבעיות שהמסטר הנוכחי פותר אותנו מלעסוק בהם? רפובליקה דמוקרטית חילונית חייבת להבטיח, בין זכויות אחרות, שוויון מגדרי וחופש הפולחן. אם מדינת ישראל הייתה רפובליקה חילונית דמוקרטית איך היא הייתה חייבת להגיב לפוליגמיה, לריבוי נשים? כפי שברנט מציין, "העובדה שזכויותיהן של אלפי נשים ישראליות נרמסות מתקבלת בשוויון נפש יחסי קשורה בקשר הדוק לעובדה שהן אינן נתפסות, כפי שהיו צריכות להיתפס בתנאים נורמאליים, כנשים שלנו" (312). דוגמה יותר קיצונית, אפילו, היא התופעה הנקראת "רצח על כבוד המשפחה", ביטוי לשעבוד מגדרי שמופיע אפילו אצל משפחות שמשתלבות בצורה מוצלחת יחסית בשוק העבודה הישראלי. איך רפובליקה אמורה להגיב, אם כן? הקוראת יכולה לחפש בויקיפדיה באנגלית את המונח "Mormon Wars" (מלחמות המורמונים), ואז לשאול את עצמה מה היה קורה אילולא אמריקה הייתה אי של רפוליקניזם חילוני ושוויוני ביים של מורמונים.

רפובליקה ישראלית הייתה חייבת להבטיח חופש הפולחן לכלל תושביה (57). אז איך הייתה הרפובליקה

הישראלית צריכה להגיב לדרישה של יהודים מסוימים לקיים את הטקס היהודי המרכזי, קרבן הפסח, במקומו ההכרחי, בהר הבית? וזכור שאם לא נותנים לקבוצה דתית את חופש הפולחן, אין לצפות מחבריה לנאמנות כלפי המדינה.

כיום, באמצעות החפיפה בין הלאום לבין הדת, מצליחה המדינה היהודית להכריע בסוגיה הזאת, כמו שהפרלמנט האנגלי עדיין מפקח על ספר התפילות של הכנסייה האנגליקנית. כלומר, באמצעות המסד הדתי, המדינה היהודית שולטת בדת היהודית, ויכול לקבוע מה נחשב למרכיב הכרחי בפולחן היהודי. כמו שברנט כותב "אחד מביטוייה של הזהות בין הדת ללאום היא הדרישה של הציבור החילוני שהמדינה תעשה רפורמות בדת" (57). הרפובליקה הישראלית של ברנט מוותרת על השאיפה הזאת, אבל ברנט אינו מציע עבורה תמורה ברורה שמאפשרת מתינות דתית ודו-קיום בין יהודים ולא-יהודים. ברנט מצדו טוען שהזהות בין הדת ללאום "מנעה עד כה מהקהילות הדתיות השונות החיות בישראל לעשות את הרפורמות הנחוצות בדת" (76), אבל כפי שהפילוסוף הסקוטי דוד יום הבין לפני כ-250 שנה, רפורמות בדת שאינן בשליטה של המדינה עלולות לעודד מרוץ חומרות בין אנשי דת מתחרים. לכן, השליטה בדת ישראל באמצעות המרכיבים התיאוקראטיים של המשטר הישראלי הנוכחי היא כלי משול שהמדינאי הישראלי המעשי לא ימהר לוותר עליו, נוכח האיום הגלום באלטרנטיבה של תחרות חופשית בין קנאים פונדמנטליסטים יהודיים.

¹Michael S. Kochin, "The Constitution of Nations," The Good Society 14 no. 3 (Fall 2005):68-76.

²וראו גם:

David Gelernter, Americanism: The Fourth Great Western Religion (New York: Doubleday, 2007);

Michael S. Kochin, "The Chosen and the Almost-Chosen," Claremont Institute (August 2008),

http://www.claremont.org/publications/pubid.765/pub_detail.asp (accessed February 2010).

³"הצהרת אמונים לשפה שלנו: מכתב לפרנץ רונצוויג ב-26.12.1926", בתוך גרשום שלום, עוד דבר, עורך אברהם הוס

(תל אביב: עם עובד, 1986), 59-60.